

ÇEŞİTLİ TOPLULUKLARDA VE ESKİ TÜRKLERDE ÂİLE

Abdülkadir Donuk

Bir topluluğun siyâsî, sosyal ve hukukî durumunu anlamak için önce o topluluğun küçük bir nüvesi olan âileye bakmak lâzımdır. Küçük bir âileyi incelemek aslında o topluluğu incelemek demektir. Çünkü toplulukları âileler meydana getirmektedir. Daha doğrusu «âile», topluluğun en üst kademesinin başında bulunan «devlet»in küçük bir modelidir. Âilede çocuklar üzerinde babanın otoritesi, devleti yöneten hükümdarın millet üzerindeki otoritesine benzemektedir. Türklere göre, «Gök kubbesi devletin, çadır ise âilenin» birer örtüsü ve kubbesi gibi idi. «Gök altında devlet, çadır kubbesi altında ise âile düzeni» yer alıyordu. Bu sebeple eski Türklerde «Devlet düzeni» ile «Âile düzeni» arasındaki benzerlik çok canlı idi¹. Nitekim Türk âilesinde «koca-karı» münasebeti ile devlette «kagan-hâtun» hukuku arasında pek fark yoktu. Bir âilenin fertleri arasında sosyal ve hukukî denge varsa, o topluluk'ta da siyâsî, sosyal ve hukukî denge var demektir. Bu itibarla Türk âile yapısında, onun eski Türk siyâsî kuruluşlarına yansıyan; fertlerin davranışlarını, mülkiyet anlayışını, ferdi hukuku, adaleti, dini vb. hususiyetleri tesbit etmek mümkün olabilmektedir². Türk âilesinin temelinde görülen hukukî ve sosyal ortam, hiç şüphesiz en yüksek devlet düzeninde de kendini göstermektedir.

Eski Türk âile yapısına geçmeden önce, -sağlam bir karşılaştırma zeminine sahip olmak üzere- tarih boyunca Türklerle karşılıklı

1 Bk. B. Ögel, *Türk kültürünün gelişme çağları*, II, İstanbul, 1971/1000 temel eser nu : 50/, s. 137.

2 Bk. İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ankara, 1977, s. 202.

temas hâlinde bulunan Çin, Hind, İran, eski Yunan, Roma, Moğol, Cahiliyye devri Arap ve İslâv topluluklarının «âile» durumlarını «ana hatlarıyla» belirterek Türk âile yapısıyla olan farklılıkları tesbite çalışmak, Türk âilesinin vasıflarını ortaya çıkarmak bakımından herhâlde faydalı olacaktır.

Çin âilesi : Eski Çin âilesi aslında «*maderşahi*» (matriarkal) idi³, fakat sonraları «*pederşahi*» (patriarkal) sisteme geçilmiştir⁴. Tarihî ilk Çin devleti bu temele göre kurulmuş asil âilelerden müteşekkildi⁵. Âilenin reisi babadır⁶. Âile nizamı, mutlak bir otoriteye sahip bulunan baba tarafından yürütülmektedir⁷. Âile bağlarına saygı göstermeyenler «*Gök*» tarafından cezalandırılacaktır düşüncesi hâkimdi⁸. Âile içinde çocuklar üzerinde velâyet hakkı babaya âitti. Babanın vefatı hâlinde bu hak en büyük oğula geçirdi. O da âilenin mallarına ve diğer kardeşlerine bakmakla yükümlü idi⁹. Babanın çocuk üzerindeki otoritesi, çocukların baba tarafından satılmasına hattâ ölümlerine hükmedilmesine kadar ileri gitmişti¹⁰.

Âile içerisinde kadın, duruma göre, babasının, ağabeyinin, kocasının ve büyük oğlunun¹¹ nüfuz ve otoritesi altında bulunurdu. Çin'de her âilenin kendine mahsus dinî, hukukî ve cezaî geniş salâ-

3 Çin'de çocukların annelerinin ismini taşıdıkları ve kocaların karılarının mensup buldukları sosyal gruba dahil oldukları hakkında bk. M. Granet, *La civilisation chinoise*, Paris, 1929, s. 405. Çinin büyük bir kısmı matriarkaldı (bk. W. Eberhard, *Eski Çin felsefesinin esasları*, DTCF Dergisi, II, 2, 1944, s. 267; Ayn. Müell., *Çin Tarihi*, Ankara, 1947, s. 33).

4 Bk. R.G. Okandan, *Umumi hukuk tarihi dersleri*, İst., 1951, s. 33.

5 Bk. W. Eberhard, *Eski Çin felsefesinin esasları*, s. 267.

6 Bk. W. Koppers, *İlk Türklük ve İlk Indo-Germenlik*, Belleten, sayı: 20, 1941, s. 448.

7 Bk. M.Ş. Günaltay, *Uzak Şark ve kadim Çin ve Hind*, İstanbul, 1937, s. 78; M. Granet, *ayn. esr.*, s. 367 vdd.

8 Bk. M.N. Özerdim, *Konfüçyanizm ve Batı demokrasisi*, DTCF Dergisi, XI, 2-4, 1953, s. 411.

9 Bk. M.N. Özerdim, *Choular ve Türklerden gelen Gök dini*, Belleten, sayı 105, 1963, s. 5.

10 Çocukların babaları tarafından öldürülmeleri âdet hâlini almıştı (bk. R.G. Okandan, *ayn. esr.*, s. 34).

11 Kadının çocuklar tarafından baskı altında tutulması hakkında bk. H. Egashira'dan M. Kuo, *Studies on the family system and language of China*, The Toyo Gakuho, 48, 1, Tokyo, 1965, s. 98.

hiyetlere sahip bir kaza müessesesi mevcuttu¹². Âile içerisindeki ihtilaflar, mahkemeye müracaat edilmemesi hâlinde, âile mahkemesi tarafından karara bağlanırdı¹³. Çin'de evlenme kadının satın alınması suretiyle yapılırdı. Erkek evleneceği kadına kıymetli hediyeler vermek suretiyle onu satın alır ve kadın da buna karşılık ceyiz getirirdi. Kardeşinin dul kalmış karısıyla evlenen bir kimse ölümle cezalandırılırdı¹⁴. Baba tarafından akraba olanlar evlenemezdi¹⁵.

Yukardan da anlaşılacağı üzere eski Çin âilesi «Büyük âile» (veya Geniş âile) tipinde idi¹⁶.

Hind âilesi : Eski Hind âilesi aslında kadının hâkim bulunduğu *maderşahi* tipinde idi. Bir kadının birkaç kocaya da sahip olması mümkündü. Hattâ erkek kardeşlerin aynı kadınla evlendikleri dahi görülmekte idi. Fakat daha sonraları dinî telâkkilerde görülen değişiklikler ve yabancı kavimlerin istilâları sebebiyle Hind âilesinde *maderşahi* karakterinden ayrılarak, *pederşahi* âile sistemine geçilmiştir¹⁷. Hind'de sekiz türlü nikâh vardı. Bunlardan dördü (Brahmanlar, Tanrılar, Evliyalar ve Baba rızası ile olan nikâhlar) kanunî, makbul ve şerefli; diğer dört türlü evlenme usulü (Musukışinas, Fena ruhiar, Pehlivanlar ve Cadılar nikâhı) ise, kanunî olmakla beraber şerefli ve makbul sayılmazlardı¹⁸. Hind'ilerin telâkkisine göre, evlenmenin esas gayesi, babaya varis olabilecek, babanın günah-

12 Dinî merasimler, âile reisi tarafından yapılırdı (bk. W. Eberhard, *Çin tarihi*, s. 36).

13 Bk. R.G. Okandan, *ayn. esr.*, s. 33 vdd.

14 R. Dareste'den bk. R.G. Okandan, *ayn. esr.* s. 36. «Çin'de hiç kimse, ölen baba ve kardeşlerinin eşlerini yanlarına almamaktadırlar. Akrabalar, âdeta birbirlerine karşı bir yabancı gibi hareket ediyorlar. Hattâ, kendi akrabalarını bile öldürüyorlar. Üstelik, başka âilelere girip, soyadlarını da değiştiriyorlar» bk. B. Ögel, *Türk kültürünün gelişme çağı*, İst., 1979, s. 165.

15 Çin'de âile, nişanlanma, evlenme, boşanma, evlât edinme ve miras hakkında tafsilât için bk. M. Granet, *ayn. esr.*, s. 368-420; M.Ş. Günaltay, *ayn. esr.* s. 73-79; R.G. Okandan, *ayn. esr.* s. 33-38; W. Eberhard, *Şato Türklerinin kültür tarihine dair*, Belleten, sayı: 41, 1947, s. 20 vd.; M.N. Özerdim, *Choular ve Türklerden gelen Gök dini*, s. 5 vdd.; K.S. Latourette, *The Chinese, their history and culture*, New York, 1968, s. 561-574.

16 Bk. W. Eberhard, *Çin tarihi*, s. 163; B. Ögel, *ayn. esr.* II, s. 29.

17 Bk. R.G. Okandan, *ayn. esr.* s. 56.

18 Bu sekiz türlü evlenme hakkında tafsilât için bk. S.M. Arsal, *Umumi hukuk tarihi*, İstanbul, 1944, s. 49 vd.

larının affedilmesi ve cehennem azabından kurtulması için âile dinini devam ettirebilecek, yâni dinî merasim yapacak bir oğula sahip olmak idi¹⁹. Yine Hind telâkkisine göre, bir erkek çocuk âile için saadet, bir kız çocuk ise âdeta felâket idi²⁰.

Âilede dinin büyük rolü vardı. Aynı atalara tapan âileler arasında akrabalık bulunduğu kabul edilirdi. Dinî törenler âile reisi tarafından yerine getirilirdi²¹. Eski Hind telâkkisine göre, dul kalan kadın yeniden evlenemezdi; ölen kocalarının öbür dünyada da onların sevgisine ihtiyacı olduğu düşünülerek, dul kadınlar yakılmak suretiyle ölmeğe mahkûm edilirdi²².

Her âilenin kendine mahsus malları ve arazisi mevcuttu. Âile reisinin bu mallar ve arazi üzerinde mutlak bir tasarruf hakkı vardı. Ancak elde ettikleri kazançtan muayyen bir vergiyi devlete verirlerdi. Babanın ölümünden sonra miras malı oğulları arasında pay edilirdi, kızlar varis olamazlar, ancak kızın oğlu mirasçı olabilirdi. Hind hukukuna göre, koca kadını boşayabilirdi. Kadının ise boşanma hakkı yoktu²³.

İran âilesi : Patriyarkal bir sistem olan İran âile müessesesinin başında koca bulunurdu²⁴. Kadın ve çocuklar babalarına mutlak itaate mecbur tutulmuşlardı. Hattâ babasına itaat etmeyen çocukların mirastan mahrum olması da İran hukukunda yer almıştı. Bu

19 Bk. S.M. Arsal, *ayn. esr.* s. 50 vd. Âilede erkek kısır olduğu takdirde, evlâtlık edinmek, veya karısının bir başkasıyla birleşmesine müsaade edilerek doğan çocukların babası sayılmak yolu ile bir erkek evlâda sahip olunabilirdi (bk. R.G. Okandan, *ayn. esr.* s. 56). Bir başka evlât sahibi olma şekli de, oğlu olmayan babanın evlendirdiği kızından dünyaya gelecek çocuğu kendi oğlu kanunî halefi kabul etmesi ve onun için dinî merasim yapılması idi (bk. S.M. Arsal, *ayn. esr.* s. 53).

20 Baba isterse kızını satabilir, hattâ öldürebilirdi (bk. Y.H. Bayur, *Hindistan tarihi*, I, Ankara, 1944, s. 15, 28; W. Ruben, *Eski Hind tarihi*, Ankara, 1944, s. 29).

21 Bk. R.G. Okandan, *ayn. esr.* s. 56.

22 Bk. Y.H. Bayur, *ayn. esr.* s. 32; W. Ruben, *ayn. esr.* s. 28 vd.

23 Bk. S.M. Arsal, *ayn. esr.* s. 53. Hind'de nişanlanma, evlenme, boşanma, evlât edinme, miras, mülkiyet hakkında tafsilât için bk. R.G. Okandan, *ayn. esr.* s. 56-64; S.M. Arsal, *ayn. esr.* s. 49-55; W. Ruben, *ayn. esr.* s. 28 vdd.

24 Bk. A. Christensen, *L'Iran sous les Sassanides*, Copenhagen, 1936, s. 13.

durumda çocukların miras haklarının bir kısmı annelerine geçerdi²⁵. Bir erkeğin bir çok kadınla evlenmesi caizdi. İran'da kan bağılılığının nikâha manî olmaması sebebiyle, bir İranlı kendi kardeşiyle evlenebilmekte idi²⁶. Akamenid kralları kendi kızları ve kız kardeşleriyle de evlenebildiklerinden²⁷, kadınlar arasında sarayda ve krallar üzerinde büyük nüfuz kazananlara rastlanmaktadır. İran hukuku, âilede kocaya mutlak bir otorite tanımakla beraber, kadına da bilhassa çocukların yetiştirilmeleri, terbiye edilmeleri hususunda önemli bir mevki vermişti²⁸. İran'da bir erkeğin diğer birisinin meşru karısı olmamak üzere, başka kadınları satın almak suretiyle bir çok cariyele de sahip olabilmesi mümkündür²⁹.

Akamenid'lerde yedi imtiyazlı âile vardı. Bunlar, kral âilesinden başka, prens âileleri, tâbi klanlar ve ayrıca hükümdar sayesinde arazi ve mülk sahibi olarak imtiyazlı duruma yükselen âilelerdi. Yedi âileden ikisi : Suren ile Karen tarihi önem taşırlar. Suren âilesinin bir vazifesi de krala taç giydirmektir³⁰. Yedi âile içindeki vazifeler de babadan oğula geçerdi. Askerlik, sivil, adalet, vergi ve süvari birlikleri teşkil etme işleriyle görevli olmak gibi hususi vazifeler gören bu imtiyazlı âilelerin memleketin çeşitli yerlerinde de arazileri bulunmakta idi³¹.

25 Bk. C. Huart, *La Perse antique et la civilisation Iranienne*, Paris, 1925, s. 200.

26 Bk. S.M. Arsal, *ayn. esr.* s. 82 vd.; W.M. McGovern, *The Early Empires of Central Asia*, Chapel Hill-North Carolina, 1939, s. 81.

27 Meselâ, kral Darius II. (m.ö. 423-405)'nin karısı olan kız kardeşi Puroşat idi. Yine kral Artakşatra II. (m.ö. 387-358)'nin kızı ve karısı olan Atossa, bu krânin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ohos'un karısı olmuştu (bk. M.Ş. Günaltay, *İran tarihi*, I, Ankara, 1948, s. 268 ve n. 179).

28 Bk. R.G. Okandan, *ayn. esr.* s. 218 vd. Eski İran'da evlenme şekilleri için bk. C. Huart, *La Perse...*, s. 199; S.M. Arsal, *ayn. esr.* s. 83.

29 Bk. C. Huart, *ayn. esr.* s. 198 vd.

30 Bk. A. Christensen, *ayn. esr.* s. 13-16.

31 Bk. A. Christensen, *ayn. esr.* s. 101. Sâsânî'lerde bu yedi âilenin dışında da imtiyazlı âileler mevcuttu. Bu âilelere bağlı olanlar kendi senyörlerinin emri altında askerlik hizmetinde bulunmaya ve vergi vermeğe mecburdular. İran'da âile, nişanlanma, evlenme, evlât edinme, miras ve mülkiyet hakkında tafsilât için bk. C. Huart, *ayn. esr.* s. 198-202; S.M. Arsal, *ayn. esr.* s. 82 vdd.; R.G. Okandan, *ayn. esr.* s. 218-221.

Yunan âilesi : Aile patriyarkal görüşlere göre kurulmuştur³². Yunanlılar eski devirlerde küçük topluluklar hâlinde yaşamağa başlamışlar ve aralarında ırk, dil ve din birliği mevcut olan ufak küteller meydana getirmişlerdi³³. Aile tipi bir atadan gelen ve zamanla kollara ayrılan «Geniş aile» (Genos)'lerdir. Yunan geleneklerine göre, genos'lar aynı kandan gelen fert ve âilelerin topluluğudur. Bazen bütün soy aynı yerde ikâmet ederdi. Her genos'un kendine mahsus bir arazisi olurdu. Bu arazinin parçalanıp satılması ve devredilmesi yasaktı. Genos'un reisi soyun en yaşlı erkeği idi. O aynı zamanda soyun dini reisi idi. Çeşitli genos'lar kendilerini korumak ve intikam savaşlarını yürütmek üzere «fratriai» adını taşıyan «kardeş birlikler» ve kan bakımından kabile birliğini temsil eden «file»ler kurmuşlardı³⁴. Her file (tribu)'nün bir «kral» (veya reis)'i vardır³⁵.

Eski Yunan'da Atina sitesinde birden fazla kadınla evlenme yasaktı. Yakın akrabalar arasında evlenmeler görülmekte idi. Atina vatandaşının evlenmesi kanunî bir mecburiyet idi. Kadın her türlü siyâsî haktan mahrum bulunuyordu. Yine evlenmenin mecburî olduğu İsparta'da da yakın akraba ile evlenmeler çoktu. Evlenmenin yegâne gayesi devlete vatandaş yetiştirmektir³⁶.

32 Bk. A.M. Mansel, *Ege ve Yunan tarihi*, Ankara, 1971, s. 97.

33 Bk. R.G. Okandan, *Umumî âmmî hukuku «İlk zamanlar»*, İstanbul, 1946, s. 103.

34 Bk. S.M. Arsal, *Eski Türklerdeki soy-oymak teşkilâtının istinat ettiği esaslarla kadim Yunan'lıların genos-fratria teşkilâtında ve kadim Roma'lıların gens-curia teşkilâtında hâkim olan esasların aynıyetine dair*, IV. T.T.K., Ankara, 1952, s. 111 vd.; A.M. Mansel, *ayn. esr.* s. 98.

35 Bk. R.G. Okandan, *Umumî hukuk tarihi dersleri*, s. 275 vdd.

36 Likurgos'un kanunlarına göre, İsparta sitesinde karısı genç olan ihtiyar koca karısını bir delikanlıya takdim edebilirdi. Bu münasebetten doğan çocuğu hakiki koca kendi çocuğu gibi kabul ederdi. Çünkü çocuklar ana ve babalarına değil, devlete âitti (Atina ve İsparta'da aile hukuku, kadının vaziyetini yabancı kadınla evlenme, evlât edinme, miras ve vârislik hakkında tafsilât için bk. S.M. Arsal, *Umumî hukuk tarihi*, s. 137-144, 171 vd.; A. Şenel, *Eski Yunan'da eşitlik ve eşitsizlik üstüne*, Ankara, 1970, s. 280-292). Bu itibarla kadının durumunun kötü olduğu bu sitede şehrin yarısı «gayri meşrû» bulunuyordu (bk. Aristoteles, *Politika*, I-III/Yunan klâsikleri nu: 64, İst., 1944, s. 80). Heilenistik devirde de birbirlerinin karılarını satın alma âdeti devam etmekte idi (bk. *ayn. esr.* s. 77). Yunan filozofu Eflâton (m.ö. 4. yy.)'ün aile anlayışı özetle şu şekilde idi : «Kadınlar, erkekler arasında ortak olacak, hiç biri hiç bir erkekle ayrı oturmayacak. Çocuklar da ortak olacak. Yapılan evlenmelerin toplum için ya-

*Roma âilesi*³⁷ : Roma'lılarda aile doğrudan doğruya, baba tarafından idare edilmekte idi. Âilenin mutlak hâkimi olan baba³⁸ bu sosyal birlik içinde yaşayanları kuvvetli bir disiplin altında tutar, onların yaşama hakları üzerinde istediği tasarrufta bulunabilirdi³⁹. Baba yeni doğan çocuğunu terkedebilir, atabilir, onu büyüdüğü za-

rarlı olanları kutsal sayılmalıdır. Sürünün cinsinin bozulmaması için en kötülerin değil, en iyilerin çocukları büyütülmelidir. Ayrıca evlenmelerin sayısını da devlet adamları tesbit etmelidir. Bundan başka, savaşta ve başka işlerde yararlık gösteren gençlere, kadınlarla herkesten daha çok yatma hakkı tanınmalıdır. Doğan çocuklara gelince, bunları özel bir kurula bırakmalı. Bu kurul, en seçkin yurttaşların çocuklarını yuvalara yerleştirmeli. Seçkin olmayan yurttaşların çocukları da gözden uzak bir yere bırakılmalıdır. Çocuklar, gülbüz çağdaki insanlardan (kadın 20-40; erkek -55 arası) üretilmelidir. Eğer bir kimse bu yaşların altında ve üstünde çocuk yapacak olursa, o, dine ve devlete karşı bir suç işlemiş sayılmalıdır. Kadınlar ve erkekler, devlete çocuk verme çağını geçirdikten sonra, istedikleriyle birleşmekte serbest bırakılmalıydılar. Erkek, doğan çocuğa erkekse 'oğlum'; kıza 'kızım' diyecek, çocuk da ona 'baba' diyecek. Ayrıca çekilen kur'aya göre de, kanun, kız kardeşlerle erkek kardeşlerin birleşmesine izin verecek ve devletin bekçileri arasında kadın ve çocuk ortaklığı böyle kurulmuş olacaktır» (Tafsîlât için bk. Eflâton, /Türk. terc./, *Devlet*, İstanbul, 1971, s. 146-161). Eflâton kendi fîleri sürdüğü bu düşüncelerden şu sonuçların alınacağı kanaatindeydi : «Bedenlerinden başka her şeyleri ortak olunca, herhangi bir kimse iş arkadaşlarından kime rastlasa, onu kardeşi, kız kardeşi, babası, anası, oğlu, kızı, dedesi, atası, akrabası sanacak; birbirini aldatma, dövme gibi suçlarla mahkemelere düşmeyecekler; para, çocuk, akrabasının sebebi olduğu bütün kavgalardan kurtulunacak; ayrı ayrı kadın ve çocuklarla ayrı ayrı sevinç ve üzüntüleri olmayacak, herkes birbirinin menfaatlerini benimseyecektir vb.» (Bk. *göst. yer.*). Eflâton'un yukarıdaki görüşleri gayet açık iken bu durumu «... Eflâton'un düzenlemesinde erkekler kadınları zorlamamaktadırlar. Fakat aşk her iki tarafın da karşılıklı rıza ve isteğine bağlıdır... .. kadınlar serbest olacaklardır... .. Eflâton bu düzenlemelerle âileyi kaldırmaktan çok, âileyi bütün koruyucu ve yönetici sınıfı kapsıyacak kadar genişletmiş olur. Böylece bu üst sınıf üyeleri arasında aile üyeleri arasındaki kadar sıkı bir birlik sağlamayı umar. Oysa aile kurumu muhafaza edilse idi, kişiler sevgilerini devlete vermeyip, âilelerine vermekte devam edeceklerdi. Görüldüğü gibi toplumu amaç alan Eflâton, âileyi, kişilerin sevgilerini topluma vermeleri için kaldırmıştır» diyerek (bk. A. Şenel, *Eski Yunanda siyâsal düşünüş*, Ankara, 1968, s. 196 vd.) Eflâton'un haklı çıkarılmağa gayret edilmesi doğru olmasa gerektir.

37 Eski Roma âilesi de aslında maderşahi idi. Daha sonra pederşahi aile rejimine geçmiştir (bk. B. Tahiroğlu, *Roma hukukunda mürur*, İstanbul, 1969, s. 104 vd.).

38 Bk. S.M. Arsal, *ayn. esr.* s. 299 vd.

39 Bk. Th. Mommsen, *Histoire Romaine*, I, Paris, 1935, s. 70 vdd.

man zincir altına koyabilir, satabilir hattâ öldürebilirdi. Çocuğun herhâangi bir suretle ele geçirdiği herşey babanın malına ilâve edilirdi⁴⁰. Bununla beraber Cumhuriyet devrinden sonra yapılan değişikliklerle âile çocukları Roma vatandaşı olabilmek hakkına kavuştuklarından, çocuklar üzerinde babanın birçok hakları devlet tarafından sınırlandırılmıştır⁴¹. Artık devlet içinde kralın vaziyeti ile, âile içerisinde babanın durumu birbirine benzemektedir⁴².

Âilelerin genişlemesi, daha büyük bir sosyal birliği meydana getirmiştir. Sosyal gelişmenin bu safhası «Gens»⁴³ olarak ifade edilmiştir⁴⁴. Âile ile gens arasındaki fark şudur : âile mensuplarının menşei tesbit edilebilirken, gens'de âileye dahil olmuş bulunan kimselerin menşei tesbit etmek mümkün değildir. Her gens'in kendine mahsus arazisi, ilâhları ve hukukî müesseseleri mevcuttur. Gens'de sosyal ve siyâsî birlik yaşlı kimseler tarafından muhafaza olunmaktadır⁴⁵. Gens'in başında, dinî ve askerî salâhiyetlere sahip bir şef bulunmakta, bu şeflerin iş başına gelmesinde yaş, tecrübe ve askerî meziyet gibi vasıflar dikkate alınmaktadır⁴⁶. Gens'i teşkil eden

40 Bk. R. Paribeni, *Roma hukukunda âile kurumu*, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, I, 1935, s. 233.

41 Bk. H. Selek, *Roma hukukuna göre âile müessesesi*, İzmir Barosu Mecmuası, sayı 2-6, 1936, s. 225; H. Demircioğlu, *Roma tarihi*, I, Ankara, 1953, s. 49. Bu durumda babaya karşı tatbik edilen cezalar hakkında bk. S. Di Marzo, *Türk. terc.*, *Roma hukuku*, I, İstanbul, 1954, s. 146 vd.

42 Bk. S.M. Arsal, *ayn. esr.* s. 190; H. Demircioğlu, *ayn. esr.* s. 49 vd. Baba aynı zamanda evin râhibi durumunda olduğundan dinî törenleri idare eder, ilâhlara ibâdet ederdi (bk. H.C. Oğuzoğlu, *Roma hukuku*, Ankara, 1959, s. 18). Öte yandan bir çeşit âile yargıci durumunda olan baba, suç işleyen, hatalı ve kötü davranışları olan âile fertlerini yargılama ve cezalandırma yetkilerine de sahipti (bk. Ö. Karadeniz, *Roma hukuku*, Ankara, 1974, s. 169).

43 Gens, reisleri müşterek bir aslıdan gelen, fakat aralarındaki akrabalık müşterek soyadı ve müşterek asıllara benzemekten başka bir şeyle ispat edilemeyen birkaç âilenin topluluğudur (bk. S.M. Arsal, *Eski Türklerdeki...*, s. 113; H. Demircioğlu, *ayn. esr.* s. 50; A.B. Schwarz, *Türk. terc.*, *Roma hukuku dersleri*, I, İstanbul, 1965, s. 221; S. Atlan, *Roma tarihinin ana hatları*, İstanbul, 1970, s. 16).

44 Bk. Th. Mommsen, *ayn. esr.* s. 75.

45 Bk. R.G. Okandan, *Umumi âme hukuku «ilk zamanlar», s. 356.*

46 Bk. R.G. Okandan, *Umumi hukuk tarihi dersleri*, s. 325.

âileler, bağlı buldukları gens'in ismini taşıdıkları hâlde⁴⁷ bu isim onların aynı menşeden geldiğini göstermez⁴⁸.

Eski Roma'da gens'lerden sonra mahallî ve siyâsî bir grup olarak «Curia»⁴⁹ birlikleri gelmektedir. Curia'dan sonra en büyük birlikler ise «Tribus»'lar idi⁵⁰. Roma topluluğu üç Tribus'a ayrılmıştı. Krallık devrinde her Tribus on âile birliğine (curia); her curia da on büyük âileye (gens) ayrılmıştı. Roma'da oturan halk 3 Tribus, 30 Curia ve 300 büyük âileden meydana geliyordu⁵¹.

Çekirdeğini âile ve gens toplulukları teşkil ettiğini gördüğümüz Roma devletinde⁵², devlet mekanizmasında âile ve gens'lerin bazı hususiyetlerinde aykırılıklar görülmektedir. Meselâ, âilede çocuğun sosyal mevkii babadan sonra geldiği hâlde, devlette baba ile çocuk arasında tam bir eşitlik hâkim bulunmaktadır⁵³.

Roma'da tek evlilik vardı. Taraflar evlenmek hususundaki iradelerini ne şekilde ve nerede isterlerse beyan edebilirlerdi⁵⁴. Roma'da en eski evlilik «manus» evliliğidir⁵⁵. Evlenme merasimi bir nevi satın alma muamelesi gibi idi. Zevce, herhâangi kıymetli bir eşya veya meselâ bir köle gibi satın alınıyordu⁵⁶. Artık kadının eski âilesine

47 Bk. *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford, 1972, s. 462.

48 Bk. R.G. Okandan, *ayn. esr.* s. 325 vd.

49 Curia'lar gens'lerin birleşmesiyle meydana gelen siyâsî topluluklardı (bk. H. Last, *The servian reforms*, *The Journal of Roman studies*, sayı 35-36, 1945-46, s. 30).

50 Bk. H. Demircioğlu, *ayn. esr.* s. 50 vd.

51 Bk. S. Atlan, *ayn. esr.* s. 15.

52 Kuruluş yıllarında «Civitas» (hemşehri veya vatandaşlar topluluğu) durumunda olan Roma siyâsî kuruluşu, büyük bir devlet hâline gelince Civitas mefhumu yerini «imparatorluk», «hâkimiyet» mânalarına gelen «İmperium»a bırakmıştır (bk. Y. Abadan, *Âme hukuku ve devlet nazariyeleri*, Ankara, 1952, s. 126 vd.).

53 Bk. Th. Mommsen, *ayn. esr.* s. 77 vd.

54 Bk. K. Ayiter, *Roma hukuku dersleri: Âile hukuku*, Ankara, 1960, s. 8.

55 Bu isim hâkimiyetin sembolü olan «manus» «el»den gelir. Bu evliliğin karakteristik tarafı kadının, kocasının ve «agnatik» (müşterek bir âile reisinin hâkimiyeti altında toplanan şahıslar birliği, bk. A.B. Schwarz, *ayn. esr.* s. 73) âilenin hâkimiyeti altına girmesi ve kendi âilesinden çıkmasıdır (bk. P. Koschaker - K. Ayiter, *Roma hususi hukukunun ana hatları*, Ankara, 1971, s. 266).

56 Bk. R. Honig, *Roma hukuku dersleri*, İstanbul, 1935, s. 76.

bağlı hiç bir hak ve yükümlülüğü kalmıyor ve o, bütün hukukî sonuçlarıyla kocasının âilesine katılıyordu⁵⁷. Artık kadın evin sahibesi kabul ediliyordu⁵⁸. Cumhuriyet devrinin son asırlarında durum biraz değişik görünüyor. Zira evlenmelerin büyük çoğunluğunda artık kadının oldukça hür bir seviyeye ulaştığı anlaşılmaktadır⁵⁹.

Moğol âilesi : «Moğolların Gizli Tarihi»nde : «Moğol oymaklarının büyük anneleri olan Alan-hoa'nın beş oğlu vardı, bunlardan ikisi, kocası «Dobun-mergen»in sağlığında, diğer üç oğlu ise kocasının vefatından sonra, yâni Alan-hoa dul iken doğmuşlardı. Bu üç çocuğun gökten inen ışıkla dünyaya geldikleri» rivayet edilmektedir⁶⁰. Buna dayanarak Moğol âilesinin «*Maderşahi*» bir karakter taşıdığı belirtilmekte, ayrıca Cengiz Han (1167-1227)'in babasız doğan Alan-hoa'nın küçük oğlu «Bodancar» neslinden gelmesinin de, bunu teyid edebileceği ifade olunmaktadır⁶¹. Moğol oymak'ı kan akrabalığı esasına dayandığına göre⁶², Moğol âilesinin de kan bağılılığı üzerine ku-

57 Bk. Ö. Karadeniz, *ayn. esr.* s. 165. Eğer kadın merasim yapılmadan evlenmişse, kendi çocukları ile arasında agnatik yakınlık kurulamazdı, zira kendisi kocasının değil, babasının hâkimiyeti altında kalmakta idi (bk. Z. Umur, *Roma hukuku*, İstanbul, 1970, s. 71).

58 Kadına verilen önem hakkında tafsilen bk. R. Paribeni, *ayn. esr.* s. 236 vdd.

59 Bk. G. Pugliese, *Roma âilesine tarihi bir bakış*, İHFM, XXII, sayı 1-4, 1957, s. 345 vd. Roma âilesi hakkında tafsillât için bk. Di Marzo, *ayn. esr.* s. 156-189; T. Rado, *Eski Roma hukukunda bazı evlenme şekilleri*, İHFM, VIII, sayı 1-2, 1942, s. 530-544; H. Selek, *ayn. esr.* s. 214-232; R. Paribeni, *ayn. esr.* s. 79-96, 232-246, 373-388; K. Ayiter, *ayn. esr.* s. 3-100; B. Tahiroğlu, *ayn. esr.* s. 4-110; Hense-Leonard, *Hellen-Lâtin Eski Çağ bilgisi*, II, İstanbul, 1948, s. 346 vd. German âilesi; haklarında ancak m.s. 2. yüzyıl Lâtin yazarı Tacitus'un eserinde ilk defa bilgi sahibi olunan eski German topluluk âile nizamı esas itibarıyla -coğrafi yakınlık ve kültürel tesir sebebi ile- Eski Roma âilesinden farklı değildi. Bu itibarla ayrıntıya girmeye lüzum görülmedi.

60 Bk. *Moğolların Gizli Tarihi*, /Türk. terc./, Ankara, 1948, s. 7 vd.

61 Bk. B.Y. Vladimirtsov, /Türk. terc./, *Moğolların içtimai teşkilâtı*, Ankara, 1944, s. 75 vd.; B. Ögel, *Uygurların menşesi efsanesi*, DTCF Dergisi, VI, 1-2, 1948, s. 21; Ayn. Müell., *Türk Mitolojisi*, Ankara, 1971, s. 56. Moğol kavmi olarak bilinen Siyen-pl'er ve Vu-huan'larda da ana hâkimiyeti için bk. W. Eberhard, *Çinin şimal komşuları*, Ankara, 1942, s. 45, 48.

62 Bk. B.Y. Vladimirtsov, *ayn. esr.* s. 74.

rule olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan dıştan evlenme esastı⁶³. Moğollarda evlenme iki kabile arasında yapılan akit mukavelesi⁶⁴ ile gerçekleştirilirdi⁶⁵. Kızın rızasına ihtiyaç duyulmazdı⁶⁶. Kız tarafının çeyiz vermesi âdetti⁶⁷. Buna karşılık güvey⁶⁸ kız akrabalarına «kalın» vermekte idi⁶⁹. «*Leviratus*» sistemi Moğollarda da görülmektedir⁷⁰. Moğollarda çok evlilik müteber idi⁷¹. Büyük (birinci) kadından sonra alınan kadınlardan doğan çocuklar meşrû ve büyük kadından doğan çocuklarla kardeş kabul edilirdi⁷². Kadınlardan bir

63 Bk. A.Y. Yakubovskiy, /Türk. terc./, *Altın Ordu ve inhitati*, İstanbul, 1955, s. 24; B.Y. Vladimirtsov, *ayn. esr.* s. 74; Ayn. Müell., *Cengiz Han*, /Türk. terc./, İstanbul, 1950, s. 15.

64 Bk. W. Eberhard, *ayn. esr.* s. 59; B. Spuler, /Türk. terc./, *İran Moğolları*, Ankara, 1957, s. 425.

65 Bk. B.Y. Vladimirtsov, *Moğolların...*, s. 77. Bunun yanında eski Moğol soylu gösterilen Siyen-pl'lerde W. Eberhard'ın ifadesi ile «serbest seçimle evlenme» (bk. *Çinin Şimal Komşuları*, s. 45) şekli şöyle idi : «Kızlar ile oğlanlar, hep birlikte bir ırmak kıyısına gidip, içip eğleniyorlar ve ondan sonra da kendi aralarında yaptıkları bir seçme yolu ile evleniyorlardı» (bk. B. Ögel, *Türk kültürünün gelişme çağı*, İst. 1979, s. 162).

66 Bk. C. Alinge, /Türk. terc./, *Moğol kanunları*, Ankara, 1967, s. 61.

67 Bk. B. Spuler, *ayn. esr.* s. 426.

68 Moğolca *Gürgen, Kürgen, Küregen* = güvey (bk. W. Barthold, *Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler*, İstanbul, 1927, s. 207; A. Caferoğlu, *Azeri lehçesinde bazı Moğol unsurları*, AYB, sayı 6-7, 1932, s. 220 vd.; A. İnan, *Güvey*, TM, IX, 1951, s. 139; O.N. Tuna, *Osmanlıcada Moğolca kelimeler*, TM, XVIII, 1976, s. 299; B.Y. Vladimirtsov, *ayn. esr.* s. 78). Moğollarda güveyi nişanlısının evine bırakmak âdetti (bk. *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 21). XIV. asır Moğollarında güvey'e «uşak» gibi muamele edilirdi (bk. A. İnan, *ayn. esr.* s. 141).

69 Bk. B.Y. Vladimirtsov, *ayn. esr.* s. 89; S.M. Arsal, *Türk tarihi ve hukuku*, İstanbul, 1947, s. 377. Evlenme âdetleri hakkında bk. M.N. Özerdim, *Bazı Çin kaynaklarına göre bugün Çin Türkiistanında yaşayan halklardan Moğolların örf ve âdetleri*, DTCF Dergisi, IX, 3, 1951, s. 219 n. 11.

70 Bk. G. Vernadsky, *Cengiz Han yasası*, Türk Hukuk Tarihi Dergisi, I, Ankara, 1944, s. 128; B.Y. Vladimirtsov, *ayn. esr.* s. 76; B. Spuler, *ayn. esr.* s. 426; C. Alinge, *ayn. esr.* s. 61. Leviratus'un yüksek tabakaya mahsus olması hakkında bk. L. Rásonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1971, s. 57.

71 Bk. B.Y. Vladimirtsov, *ayn. esr.* s. 77.

72 Bk. B.Y. Vladimirtsov, *ayn. esr.* s. 84.

tanesi asil sayılır⁷³, hükümdarlıkta bundan doğan çocuklar söz sahibi olurlardı⁷⁴.

Moğol kabile cemiyetinde, âile ve her oba, mal ve mülklerine kendileri sahip olurdu. Baba ve ananın mülkü oğulları arasında taksim olunur ve bu taksimde küçük oğul hususî haklardan istifade ederdi⁷⁵. Mirastan yalnız oğullar faydalanırlardı⁷⁶. En büyük oğul ise hususî şeref mevkiini işgal ederdi⁷⁷. Küçük oğul hissesine babanın esas mülkü düşerdi: babanın evi, kadınları ve bunlara âit meraları ona verilir, babasının evinde kalır, yâni o «evin efendisi» olurdu⁷⁸. Kocasının vefatından sonra küçük çocuklarıyla dul kalan kadınlar, çocukları büyüyüp evleninceye kadar tam salâhiyetle âilenin mal ve mülkünü idare ederdi⁷⁹. Vâris bırakmadan ölen kimsenin malları ya o adamın hizmetkârına⁸⁰ veya fakirlere⁸¹ verilmekte idi.

Moğolların göç hareketlerinde ve yerleşmesinde küren⁸² (halka) ve Ayıl⁸³ (ayrı ayrı âile) teşkilâtı vardı⁸⁴. Çadırlardan meydana ge-

73 Bk. S.M. Arsal, *ayn. esr.* s. 377.

74 Bk. B. Spuler, *ayn. esr.* s. 428. Moğollarda kadınlara verilen önem hakkında daha bk. A.N. Kurat, *IV-XVIII yy. Karadeniz kıyısındaki Türk kavimleri ve devletleri*, Ankara, 1972, s. 135; T. Gülensoy, *Eski Moğol içtimai hayatında kadın ve onun devlet idaresindeki rolü*, XVI. Milletlerarası Atlatistik Kongresi Bildirileri, Ankara, 1979, s. 165-168.

75 Bk. B.Y. Vladimirtsov, *ayn. esr.* s. 86.

76 Bk. C. Alinge, *ayn. esr.* s. 62.

77 Bk. G. Vernadsky, *ayn. esr.* s. 129.

78 Bk. B.Y. Vladimirtsov, *ayn. esr.* s. 86 vd., 167. Küçük oğullara *Ejen «Ecen»* («sahip», «küçük oğul», bk. B.Y. Vladimirtsov, *ayn. esr.* s. 86 vd. Aynı zamanda «ateş beyi» ile de ifade olunurdu, bk. B. Ögel, *Türk mitolojisi*, s. 85) denilirdi. Bu âdet Cengiz Han'ın yasında da mevcuttur. Çocukların kademliliği analarının derecelerine göre tayin edilirdi (bk. B.Y. Vladimirtsov, *ayn. esr.* s. 86 n. 84).

79 Bk. B.Y. Vladimirtsov, *ayn. esr.* s. 87; A.Y. Yakubovskiy, *ayn. esr.* s. 99 vd.; B. Spuler, *ayn. esr.* s. 432 vdd. Dul kalan kadınların yeniden evlenmelerinin yasak olması hakkında bk. C. Alinge, *ayn. esr.* s. 61.

80 Bk. Barhebraeus, *Türk. terc.*, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, Ankara, 1950, s. 479.

81 Bk. B. Spuler, *ayn. esr.* s. 425.

82 Küren teşkilâtı hakkında bk. *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 35 n. 2, 61.

83 Bk. A.Y. Yakubovskiy, *ayn. esr.* s. 23.

84 Bk. B.Y. Vladimirtsov, *ayn. esr.* s. 61 vd.; A. İnan, *Türk etnolojisini ilgilendiren birkaç terim-kelime üzerine*, Türk Dili Araştırma Yıllığı, 1965, s. 189.

len bu yerleşmede, en yaşlı olanın çadırı ortada bulunurdu⁸⁵. Böyle bir âilenin başı ve en yaşlı üyesi herkes tarafından hürmet görülür ve o, âilenin her ferdi ve bütün malları üzerinde tasarruf hakkına sahip olurdu⁸⁶.

Bu vasıflar gösteriyor ki, zamanla eski Moğol âilesinin özelliği olan Maderşahî âile sisteminden, pedersahî âile sistemine geçilmiştir⁸⁷. Bununla beraber maderşahî âile sisteminin izlerini de görmek mümkündür⁸⁸. Ayrıca eski Moğolların yerleşmesinde görülen «Küren» ve «Ayıl» teşkilâtında, münferit âilelerin azlığı dikkate alınır-sa⁸⁹, Moğol âilesinin «Geniş âile» tipinde olabilecekleri anlaşılabilir.

Moğollarda kan akrabalığına dayanan âileler birliğine «urug», urug'ların meydana getirdiği topluluğa da «Ayimag» (oymak) denilmekte idi⁹⁰.

Câhiliyye Devrinde Araplarda âile: İslâmdan önceki arap âilesi pedersahî bir karakter taşımaktadır⁹¹. Âile içerisinde babanın otoritesi çok geniş idi. Koca istediği zaman karısını boşayabildiği gibi, bazan bir kadın boşandıktan sonra da eski kocasının tahakkümünden kurtulamazdı. Bu devirde Arabistan'da kadın, topluluğun bir uzvu değil, erkeklerin ihtiraslarını tatmin ve hizmetlerini ifâ için yaratılmış bir mahlûk telâkki ediliyordu⁹². Bu devir evlenmelerinde nikâh dinî bir mahiyet taşımadığından kadın, ancak çocuk sahibi olduktan sonra âileye dahil olabiliyordu. Bunun yanında kadınlar vâris olma yâni miras alma hakkına da sahip değildiler⁹³. Çok kadın-

85 Bk. *Moğolların Gizli Tarihi*, göst. yer.

86 Bk. C. Alinge, *ayn. esr.* s. 60.

87 Bk. B.Y. Vladimirtsov, *ayn. esr.* s. 77; S.M. Arsal, *ayn. esr.* s. 376.

88 Bk. W. Koppers, *İlk Türklük ve İlk Indo-Germenlik*, s. 454; B.Y. Vladimirtsov, *ayn. esr.* s. 77 vd.

89 Bk. B.Y. Vladimirtsov, *ayn. esr.* s. 61 vdd.

90 Bk. B.Y. Vladimirtsov, *ayn. esr.* s. 94, 196, 199 vd.

91 Ancak daha önceleri maderşahîliğin izlerine de rastlandığı bildirilmektedir (bk. H. Cin, *İslâm ve Osmanlı hukukunda evlenme*, Ankara, 1974, s. 31).

92 Bk. Ş. Günaltay, *İslâmdan önce Araplar arasında kadının durumu, âile ve türlü nikâh şekilleri*, Belleten, sayı 60, Ankara, 1951, s. 692 vd.

93 Bk. N. Çağatay, *İslâmdan önce Arap tarihi ve Cahiliye çağı*, Ankara, 1963, s. 120, 125.

la evlenme muteber idi⁹⁴. Bir erkek, iki kız kardeş⁹⁵ ve aynı zamanda üvey anne ile de evlenebilmekte idi⁹⁶. Câhiliye devrinde araplar da evliliğin meşrû olması için, kızı velâyeti altında bulunduran babaya, kardeşine veya akrabasına, «*mehir*» adı verilen muayyen bir paranın ödenmesi gerekiyordu. Mehirsiz evlenme ayıp sayılmakta ve kadın bir odalık telâkki edilmekte idi⁹⁷. Bu sebeble evlenme akdinin bir nevi satım olduğu fikri ileri sürülmekte ve baba satıcı, evlenecek erkek alıcı ve kadın da satılan mal olarak görülmektedir⁹⁸.

Araplar, doğan çocuğu erkek olduğu takdirde şenlik yaparlar, iftihar ederlerdi. Kız olduğu zaman da sıkılır, utanır, bahtsız yavruyu âile için felâket sayarlardı. Kız evlâdı hakkındaki bu telâkki, araplar arasında yeni doğan kız çocuklarını diri diri gömmek gibi bir câniliğe yol açmıştı. Hattâ bu korkunç âdet bazı kabileler arasında iyi bir gelenek olarak da kabûl edilmiştir⁹⁹. Bir Arabın ideali, mümkün olduğu kadar çok erkek evlâd sahibi olmak idi. Bu durum kendisinin âile içinde ve akraba aileler arasında üstünlük temin etmesine yardımcı olurdu¹⁰⁰.

Âile grupları arasında kan dâvaları bulunuyordu. Sosyal hayata hâkim olan anarşiyi kan gütme âdeti bir dereceye kadar sınırlandırıyordu. Buna göre, öldürülen adamın yakını katilden veya onun kabilesine mensup bir kimseden intikam almak vazifesiyle yükümlü idi¹⁰¹.

İslâmiyetten evvel Araplar arasında çeşitli nikâh şekilleri mevcut idi :

94 Bk. C. Zeydan, /Türk. terc./, *Medeniyet-i İslâmiye tarihi*, İstanbul, 1328-1330, IV, s. 75 vd.

95 Bk. İA. mad. *Câhiliye*, III, s. 12.

96 Bk. N. Çağatay, *ayn. esr.* s. 127.

97 Bk. İA. mad. *Mehir*, VII, s. 494.

98 Bk. H. Cin, *ayn. esr.* s. 32.

99 Buna da sebep olarak; kabilelerin birbirleriyle daimî savaşları neticesinde mağlup olanların kadınları ve kızlarının galiplerin ellerine geçmesi karşısında şeref ve haysiyetlerinin rencide olması (bk. Ş. Günaltay, *ayn. esr.* s. 694 vd.; N. Çağatay, *ayn. esr.* s. 125 vd.; C. Zeydan, *ayn. esr.* V, s. 87) ve çöl kabileleri olarak daimî bir yoksulluk içinde yaşamalarından ileri geldiği (bk. İA. mad. *Câhiliye*, III, s. 12; H. Cin, *ayn. esr.* s. 31) gösterilmektedir.

100 Bk. İA. mad. *Arabistan*, I, s. 481 vd.

101 Bk. J. Wellhausen, /Türk. terc./, *Arap devleti ve sukutu*, Ankara, 1963, s. 3; B. Lewis, /Türk. terc./, *Tarihte Araplar*, İstanbul, 1979, s. 27.

1— *İstibda nikâhı* : Bu evlenmede, erkeğin kendi rızasıyla karısının asil bir kimse ile birleşmesine müsaade etmek yolu ile asil bir evlâda sahip olma düşüncesi yer alıyordu.

2— *Bedel nikâhı* : İki erkeğin karılarını karşılıklı olarak muayyen bir müddet için değiştirmeleridir.

3— *Hıdn nikâhı* : Bir nevi metres hayatı yaşama usulü.

4— *Ortak nikâh* : On kişiden az olmak üzere bir takım erkeklerin aralarında anlaşarak bir kadını müşterek zevce edinme âdeti.

5— *Biga nikâhı* : Bir takım kadınların evlerine gelen erkeklerle beraber olmaları âdeti.

6— *Şigar (takas) nikâhı* : Evlenebilmek için erkeklerin hiç bir şey vermeden velisi buldukları kadınları (kızlarını, hemşirelerini, kardeşlerinin kızlarını) mübadele suretiyle almaları usulü.

7— *Makt nikâhı* : Babası ölen adamın üvey analarını alması âdeti.

8— *Mut'a nikâhı* : Velilerin rızasına lüzum görülmezsizin, kadınla erkek arasında belli bir zaman için yapılan nikâh.

9— *Ortaklaşa nikâh* : Aralarında kardeşlik akteden iki adamın malları gibi karılarına da müştereken sahip olmaları âdeti.

10— *Sahih nikâh* : Evlenecek erkekle kızın velisi arasında yapılan bir anlaşmaya dayanan nikâh şekli¹⁰².

İslâv âilesi : Özel ifade ile «*Zadruga*» diye anılan ve bazı İslâv menşeli topluluklar arasında geçen asra kadar yaşadığı bilinen İslâv âile tipi, en yaşlı erkeğin her cihetçe despotluğu bakımından eski Yunan ve Roma'nın katı patriarkal tipini çok gerilerde bırakacak bir geniş âile sistemi idi: En yaşlı dede bir tiran; evlâtlar, torunlar, esirler sürüsü, kadınlar birer eşya durumunda idi. Mülkiyette ortaklığa dayalı olan «*Zadruga*» ancak son asır içinde yerini modern küçük âileye terketmeğe başlamıştır¹⁰³.

102 Tafsîlât için bk. Ş. Günaltay, *ayn. esr.* s. 702-705; H. Cin, *ayn. esr.* s. 33-38.

103 Tafsîlen bk. A.N. Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara, 1948, s. 11.

Türklerde Oguş (Âile) :

Oguş kelimesi Orhun kitabelerinde geçer. Yapılan tercümelerinde bu kelimeye çeşitli mânalar verilmiştir¹⁰⁴ : «*Kabile, boy, soy, akraba, nesil ve âile*». *Divân'ü Lûgat'it-Türk*'ün tercümesinde de «*oymak, hısm, akraba*» olarak gösterilir¹⁰⁵. J. Németh'e göre¹⁰⁶, «*akraba*»; A.v. Gabain'e göre¹⁰⁷, «*kabile, nesil, akraba*»; A. Caferoğlu'na göre¹⁰⁸, «*kabile, soy, âile*»; G. Clauson'a göre¹⁰⁹, «*âile*»dir. Uygurlarda kan bağı ile bağlı olan küçük birliklere «*Oguş*» denildiği ileri sürülmüştür¹¹⁰. Oguş'un «*og*» veya «*ogu*» kökünden geldiği ve bugünkü «*Ogul*» kelimesi ile karşılaştırılmasının mümkün olabileceği belirtilmiştir¹¹¹.

Türklerde âile *kan akrabalığı* esasına dayanıyordu¹¹². Âile «*pederi*» tipte, yani yukarıda çeşitli topluluklarda gördüğümüz sulta (zor, cebir)'ya dayanan (pederşahi) değil, velâyet (dost, yardımcı) esasında «*baba hukukunun*» hâkim olduğu bir sistemde idi¹¹³. Âile

104 Bk. H.N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, IV, İstanbul, 1941, s. 70; T. Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington, 1968, sözlük; M. Ergin, *Orhun Âbideleri*, /1000 temel eser, n. 32/, İst., 1970, s. 108. Kitabelerde geçen «*yeğirmi yaşına Basmlı İduk Kut uguşum bodun erti*» (bk. *Kitabeler*, II, doğu, 25) sözünden Basmlıların başında bulunan idarecinin de kendi âilesinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

105 Bk. B. Atalay, *Divân-ü Lûgat'it Türk Tercümesi*, /I-IV, Ankara, 1939-1944/, I, s. 61, 88; II, s. 83, 103.

106 *Orhun kitabelerinin izahı* /Türk. terc./, Türk Dili Edebiyatı Dergisi, 1, 1946, s. 55 vd.

107 *Altürkische Grammatik*, Leipzig, 1950, s. 321.

108 *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, 1968², s. 140.

109 *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth century Turkish*, Oxford, 1972, s. 96a.

110 Bk. B. Ögel, *Türk kültürünün gelişme çağları*, II, s. 28.

111 Bk. J. Hamilton, *Toguz-Oguz et On-Uygur*, JA, CCL, 1, 1962, s. 24 vd. Kelimenin açıklamaları için bk. A. İnan, *Türk etnolojisini ilgilendiren birkaç terim-kelime üzerine*, TDAY, 1956, s. 181 vd.

112 Bk. A.N. Kurat, *Peçenek tarihi*, İstanbul, 1937, s. 70; A. İnan, *ayn. esr.* s. 181.

113 Z. Gökalp bu tipe «*pederi âile*» adını verir. Ona göre, pederî âile ile pederşahi âile birbirinden çok farklıdır. Pederî âilede babanın eşi ve çocukları

içerisinde evlenerek ayrı bir ev kuran oğullar arasında en küçük oğlan, babasının evinde kalır ve baba ocağını devam ettirirdi¹¹⁴. Türklerde diştan evlenme (*exogamie*) esastı¹¹⁵. Eski Türk cemiyetinde umumiyetle tek zevcelik (*monogamie*) görülür¹¹⁶. Türklerde ölen kardeşin dul kalan zevcesi ile veya çocuksuz üvey anne ile evlenme şekli (*leviratus*) mevcuttu¹¹⁷. Üvey anne ile yapılan evlenmelerde oğullar kendilerinin doğumundan sonra babası tarafından alınan kadınlarla evlenebilirlerdi¹¹⁸. Türklerde leviratus'un gayesi, dul kalan kadınları himaye ve onların hayatını teminat altına almak ve -kadın âileden ayrıldığı takdirde kendi malını alıp gideceği için- âile mülkünün parçalanmasını önlemektir¹¹⁹.

Eski Türk âilesi «*Geniş âile*» şeklinde değil, «*Küçük âile*» tipinde idi¹²⁰. Hâlbuki yukarıda gördüğümüz üzere diğer topluluklarda âile doğrudan doğruya babanın veya büyük babanın tam otoritesi al-

üzerinde yalnız demokratik bir hakkı vardı. Pederşahi âilede ise, babanın evlâtları ve eşi üzerinde sulta'ya dayanan hakkı vardı (bk. *Türk medeniyeti tarihi*, İstanbul, 1924, s. 149). Daha bk. S.M. Arsal, *ayn. esr.* s. 333; B. Ögel, *Türk mitolojisi*, s. 56; İ. Kafesoğlu, *Türk millî kültürü*, s. 201; M. Eröz, *Türk âilesi* /Eğitimde temel kavramlar serisi n. 3/, İst., 1977, s. 5 vd.

114 Bunun için hükümdar âilesinde en küçük çocuklara «*Odtegin* = ocak, ateş prensi denilirdi (bk. B. Ögel, *ayn. esr.* s. 29, 596).

115 Bk. A. İnan, *Türk düğünlerinde exogamie izleri*, Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 1968, s. 341-349; L. Ligeti, *Asya Hunları*, (bk. Attila ve Hunları), İstanbul, 1962, s. 40; A. Bombaci, *The Husbands of Princess Hsien-Li Bülge*, Studia Turcica, Budapest, 1971, s. 119 vd. (Türkçesi : *Prenses Hsien-Li Bülge'nin kocaları*, Türk Dili Edebiyatı Dergisi, XXI, İstanbul, 1975, s. 45-63).

116 Bk. Z.F. Fındıkoğlu, *Türk âile sosyolojisi*, İHFM, 1946, s. 266 vdd.; F. Rundgren, *Teyze und cicc. Bemerkungen zu den Türkischen Verwandtschaftsnamen*, Oriens, XV, 1962, s. 325-336; F. Sümer, *Oğuzlar*, Ankara, 1972, s. 403; B. Ögel, *ayn. esr.* s. 475. Bunun yanında hükümdar âilesinde siyâsi sebeblerle birden fazla kadınla evlenme de görülmektedir.

117 Bk. De Groot, *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*, I, Berlin-Leipzig, 1921, s. 3, 82; McGovern, *The Early...*, s. 106; W. Eberhard, *Çinin şimal komşuları*, s. 76, 87, 94; İbn Fadlan *Seyahatnâmesi* /Türk. terc./, İlahiyat Fakültesi Dergisi, I, 2, Ankara, 1954, s. 63; J. Deér, /Türk. terc./, *İstep kültürü*, DTCF Dergisi, XII, 1-2, 1954, s. 162; L. Rásonyi, *Tarihte Türk İki*, s. 56; A. Bombaci, *ayn. esr.* s. 121; M. Mori, *Kusey Asya'daki eski bozkır dev etlerinin teşkilâtı*, Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 9, İstanbul, 1978, s. 209-226.

118 Bk. L. Ligeti, *Asya Hunları*, s. 40.

119 Bk. S.M. Arsal, *ayn. esr.* s. 337.

120 Bk. İ. Kafesoğlu, *ayn. esr.* s. 201.

ında yaşayan ortak mülkiyete dayalı, evlenen âile üyelerinin âile birliğini terketmediği, sayısı çok fertlerden oluşmakta idi. Eski Yunan, Roma, Çin ve bilhassa İslâm âileleri bu tipte idi. Küçük âile veya dar âile ise ana baba ve evlâtlardan kurulu bir sosyal topluluktan ibarettir. Eski Türk âile tipinin küçük âile olduğu bazı tarihî kayıtlar ve müşahedelerle belirlenmektedir. Meselâ, W. Eberhard, Tabgaç âilesinin böyle olduğunu tesbit etmiştir¹²¹ : «Çinlilerde baba egemenliği bulunan bir sip teşkilâtı vardı. Âile azasından birisi bir memuriyette bulunduğu zaman, âilesinin diğer azalarını da celbetmek ve onlara da iyi vazifeler vermekle mükellefti, fakat bu yalnız kendi âilesi ile kalmaz, evlenmek suretiyle akraba olduğu ve menfaati olan diğer âilelere de şamil olurdu. Tabgaç'larda ise, baba egemenliği ile küçük âile sistemi vardı. Oturacak muayyen yerleri olmadan, göçebe muharip olarak büyük âile teşkil edemezlerdi. Münferit âileler daha hürdüler...».

Türkçede bir erkek ile kadının âile kurma işlemine verilen isim yâni evlenme deyimi de, evlenen erkek veya kızın baba ocağından ayrılarak ayrı bir ev (âile) meydana getirdiğini göstermektedir. Bunun mazisi de Gök-Türkçe kitabelerine kadar gitmektedir. Gök-Türkçe kitabelerden *Suci* yazıtında «*Inim yiti, urım üç, kızım üç erti ebledim oğlımın*» (küçük kardeşim yedi, erkek evlâdım üç, kızım üç idi, oğlumu evlendirdim) cümlesinde «*eble-*» kelimesinin bugünkü Türkçe karşılığı «*evlenme*» veya «*evlendirme*»dir (*eb = ev*)¹²².

Türklerde âile törenle yapılan «evlenme» neticesinde kurulurdu¹²³. Evlenmede diğer bir husus, kız evinin oğlan evinden «*kalın*»¹²⁴ istemesi geleneğidir¹²⁵. *Suci* yazıtında «*kızımın kalınsız birtim*» (kızı-

121 *Çin tarihi*, s. 163.

122 Bk. *Suci* yazıtı, *ETY*, I, s. 156, str. 6. Uygurca'da «evlenmek» kelimesinin karşılığı ise «kelinlemek = gelinlemek»dir (bk. *Eski Uygur sözlüğü*, s. 104).

123 Bk. S.M. Arsal, *ayn. esr.* s. 334.

124 «*kalıng*» = kadına verilen ceyiz (bk. *DLT*, III, s. 371 vd.). «Gelinin değeri» (bk. G. Clauson, ... *Turkish*, s. 622a). «Kıza verilen başlık» (bk. G. Doerfer, *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen*, I-IV, 1963-1975, Wiesbaden, III, s. 399). Gelinin malı olan ceyizin diğer bir adı da «*Sep*» idi (bk. *DLT*, I, s. 319).

125 Bk. M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, I, Ankara, 1958, s. 128.

zımı cihazsız verdim) şeklinde geçmektedir¹²⁶. Kalın verme X. yüzyılda Oğuz'larda da devam etmişti¹²⁷. Verilenin cins ve miktarı ise evlenenlerin servetlerine göre değişirdi. Aslında kalın, kızın evlenmede satın alma bedeli değil¹²⁸, sadece kızın yetiştirilmesi ve terbiyesi için yapılan masrafların karşılığı telâkki olunurdu¹²⁹. Birbirini seven âileler -kalını hesaba katmaksızın- daha beşikte iken çocuklarını birbirlerine nişanlamakta idiler¹³⁰. Kız tarafı kızını vermektен vazgeçtiği takdirde aldığı kalını iade etmeğe mecburdu. Türk âilesinde, âile içinde kadının ve çocukların kendilerine âit mülkü vardı. Evlenen kadının baba evinden getirmiş olduğu ceyiz malı üzerinde kocanın hiçbir tasarruf hakkı yoktu¹³¹. Evlenen oğul babasının büyük oğullarından birisi ise, baba bu oğlu için ayrı bir ev yaptırır veya döşetir, sonra düğün yapılırdı¹³². Ayrıca kızın kendi hayat arkadaşını seçmekte serbest olması¹³³, âile içerisinde mülkiyetin yanında ferdin de hür olduğunu göstermesi bakımından önemli bir hukukî durumdur. Türk âilesinde mülkiyet sahibi mülkünden kendisi istifade ettiği gibi, bu mülkünü satabilme, kiraya verme, rehine bırakma ve ortak olarak kullanma hakkına da sahipti¹³⁴. Bu gibi mevzularda anlaşmanın korunması, ödeme usulleri hususunda kimsenin birbirine hakkı geçmemesi için şahidler huzurunda mukaveleler yapılırdı¹³⁵.

Âilede kadının önemi : Eski Türk topluluğunda kadın¹³⁶'ın önemli bir yeri vardı. Destanlarımızda kadınların yüksek mevkii dikkat

126 Bk. H.N. Orkun, *ETY*, I, s. 156, str. 7.

127 Bk. *İbn Fadlan Seyahatnâmesi*, s. 63.

128 Bk. L. Rásonyi, *ayn. esr.* s. 56 vd.

129 Orta Asya Türkleri arasında bulunmuş olan A. Vámbéry de orada bu intibayı edinmişti (bk. *Travels in Central Asia*, New York, 1970, s. 370-372). Ayrıca bk. S.M. Arsal, *ayn. esr.* s. 335.

130 «*Beşik kertme*» bk. M. Ergin, *ayn. esr.* s. 117, 122.

131 Bk. Z.F. Fındıkoğlu, *Türk âile sosyolojisi*, s. 266.

132 Evlenme hakkında tafsilen bk. A. İnan, *Türk düşünlerinde...*, s. 341-349; S.M. Arsal, *ayn. esr.* s. 334 vdd.; M. Ergin, *ayn. esr.* s. 123, 129, 143.

133 Bk. Z.F. Fındıkoğlu, *ayn. esr.* s. 266.

134 Bk. S.M. Arsal, *ayn. esr.* s. 341.

135 Tafsilen bk. R.R. Arat, *Eski Türk hukuk vesikaları*, Türk Kültürü Araştırmaları, I, Ankara, 1964, s. 22-38.

136 Bugünkü kadın kelimesi eski Türkçedeki Hâtum deyiminin değişik şeklidir. Eski Türkçede zevce mânasında başka kelimeler de kullanılmıştır (bk. S. Çagatay, *Türkçede «kadın» için kullanılan sözler*, TDAY, Belleten, 1962, s. 14-49; L. Rásonyi, *Türklükte kadın adları*, TDAY, Belleten, 1963, s. 63-87).

çekicidir. Kahramanlar, karısının veya hemşiresinin sadakat ve gayreti sayesinde ölümden, felâketten kurtulmaktadır¹³⁷. Kahramanlar karılarına «*görklüm*» (güzelim) sözü ile hitap ederlerdi¹³⁸. Aile içinde çocuğun terbiyesi, âilenin mâlî işleriyle ilgilenmesi, çadırın kurulması, keçe çorap örme, süt sağma, peynir ve tereyağı yapma ve elbise dikme gibi işlerle meşgul olması¹³⁹ bilinmekte ve itibar sahibi olan Türk kadınının muharebede düşman eline geçmesi büyük zillet sayılmaktadır¹⁴⁰.

Türk kadınının temizliği¹⁴¹, cesareti¹⁴², namus ve iffetine düşkünlüğü kaynaklarda belirtilmiş¹⁴³, erkeklerle beraber top oynadığı¹⁴⁴, güreş, avcılık ve kayak sporu yaptığı¹⁴⁵, ata binip ok attığı kaydedilmiştir¹⁴⁶. Saçlarına güzel kokular da süren Türk kadınları süslenmek için ruj da kullanmışlardı¹⁴⁷. Ayrıca giydikleri elbise başka yerlerde moda oluyordu¹⁴⁸.

Türk âilesinde erkek ve kadın zinadan şiddetle kaçınırlardı. Bu şekilde bir suç işliyenin cezası da ölümdü¹⁴⁹. Aile hukuku bakımından

137 Bk. M. Ergin, *ayn. esr.* s. 183; O.Ş. Gökyay, *Dedem Korkudun kitabı*, İst., 1973, s. 81; A. İnan, *Türk mitolojisinde ve halk edebiyatında kadın*, Makaleler ve İncelemeler, s. 274-280; M. Kaplan, *Dede Korkud Kitabında kadın*, TM, IX, 1951, s. 99-112.

138 Bk. F. Sümer, *ayn. esr.* s. 403.

139 Kocası savaşta olduğu zaman evin bütün idaresi kadına âitti (bk. S.M. Arsal, *ayn. esr.* s. 338; Ö. İzgi, *İslâmiyetten evvelki Türklerde kadın*, Türk Kültürü Araştırmaları, XI-XIV, 1973-75, s. 159).

140 «... Annem hâtim ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim içinde sağ kalanlar cariye olacaktı...» (bk. Kitabeler, I, kuzey, 9). Ayrıca bk. W. Barthold, *Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler*, s. 15.

141 Gerdizi'den bk. A. İnan, *Göçebe Türk boylarında evlâtlık*, DTCF Dergisi, VI, 3, 1948, s. 136; L. Rásonyi, *ayn. esr.* s. 58.

142 Bk. A.N. Kurat, *Peçenek tarihi*, s. 195.

143 Bk. *İbn Fadlan seyahatnâmesi*, s. 63, 73; S.M. Arsal, *ayn. esr.* s. 337; F. Sümer, *Oğuzlar*, s. 46.

144 Bk. W. Eberhard, *Çinin şimal komşuları*, s. 87.

145 Bk. İ. Kafesoğlu, *ayn. esr.* s. 244.

146 Bk. H. Ortekin, *Türkler ve kayak*, Ülkü, sayı 60, 1938, s. 515.

147 Bk. F. Altheim, *Attila et les Huns*, Paris, 1952, s. 41.

148 Bk. İ. Kafesoğlu, *ayn. esr.* s. 271.

149 Bk. İ. Kafesoğlu, *ayn. esr.* s. 267 vd.

150 Bk. *İbn Fadlan seyahatnâmesi*, s. 63, 73; A. İnan, *ayn. esr.* s. 316.

bu şekilde ağır ibret verici cezalar cemiyet içerisinde disiplini sağladığı gibi, toplumda düzenin en büyük teminatı durumunda idi¹⁵¹.

Buraya kadar tesbit edilen noktaları dikkate alırsak, eski Türk âilesi ile diğer toplulukların âileleri arasındaki farklılıklar şu noktalarda ortaya çıkmaktadır :

1— Eski Türk âilesi kan akrabalığına dayalı idi. Diğer topluluklarda ise -Moğollar hariç- bu durum görülmemektedir.

2— Eski Türk âilesi «*pederi*» tipte idi. Diğer topluluklarda ise «*pederşahi*» veya «*maderşahi*» idi.

3— Eski Türk âilesi diğer topluluklarda olduğu gibi Geniş (büyük) âile değil, Küçük (dar) âile durumunda idi.

4— Eski Türk âilesinde özel mülkiyet var idi. Halbuki diğer topluluklarda âilede mülkiyetin ortaklık esasına dayalı olduğu anlaşılmaktadır.

5— Eski Türklerde âile içerisinde kadının hür olması durumu diğer topluluklarda hemen hiç görülmemektedir.

6— Kadın'ın korunmasını hedef alan leviratus sistemi -Moğollar hariç- diğer topluluklarda yoktur.

7— Diğer topluluklarda görülen yakın akraba ile evlenme (bk. yk. Yunan, Roma, İran); kardeşi ve kızları ile evlenme (bk. yk. Hind, İran); birbirlerinin karılarını satın alma, karısını çocuk yapması

151 Bk. B. Ögel, *Türk kültürünün gelişme çağları*, II, s. 72 vd. XI. asırdaki Türk âilesinin çeşitli yönleri DLT'den istifade edilerek geniş bir şekilde incelenmiştir (tafsilât için bk. M.A. Köymen, *Alp Arslan zamanı Türk toplum hayatı*, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, IV, Ankara, 1975, s. 16-35, 58 vd.; 66, 70). Âile içerisinde kadının nasıl olması; evlenmede dikkat edilecek hususlar ve çocukların terbiye edilmesinde alınacak tedbirler *Kutadgu Bilig*'de açıklanmıştır. Bu hususlara Yusuf Has Hacıb'in ifadesi ile «*kulak vermek*» lazımdır (bk. R.R. Arat, *Kutadgu Bilig*, II, Ankara, 1974. Beyitler : 110, 1303, 1304, 1486, 1491, 1493-1495, 1648, 1793, 1822, 1823, 3371-3375, 3574, 4336-4340, 4475-4503, 4513-4515, 4517-4520, 4522-4526). Türklerde vârislik, miras ve evlât edinme hakkında bk. S.M. Arsal, *ayn. esr.* s. 341-345; A. İnan, *Göçebe Türk boylarında evlâtlık*, s. 127-137; A. Caferoğlu, *Türk taamül hukukunda evlâtlık müessesesi*, THİT, II, İst., 1939, s. 97-118.

için başkasına takdim etme (bk. Yunan, Hind, Arap); kadınları yakma (bk. Hind) vb. gibi âdetlere Türk âilesinde rastlanmaz.

8— Âile içerisinde çocukların satılmasına, öldürülmesine (bk. Çin, Yunan, Hind, Roma) ve diri diri gömülmesine (bk. Arap) eski Türk âilesinde tesadüf edilmemektedir¹⁵².

152 Son olarak, eski Türk âilesinin gelişmesi, bölünmezliği; ana, baba ve çocuk ilişkileri; kadının durumu; evlenme; veraset; evlâtlık hakkında tafsilât için bk. B. Ögel, *Türk kültürünün gelişme çafları*, Ankara, 1979², s. 161-194.

Ayrıca, Türk ve Moğol âileleri arasındaki farklılıklar için bk. B. Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, I, Ankara, 1981, s. 347-353; O. Türkođan, *Eski Türklerde âile ve evlilik sistemi*, I, Türk Kültürü, sayı 222, Ankara, 1981, s. 43-50.